

329.18 (56)

Ն-13

ՀՅՈՒՄ

✓ ԱՅԱՇԻ ԲԱՆՏԸ

1915, Ապրիլ 24-ին, Կ. Պոլսէն ձերբակալուելով Ա-
յսչ բանտարկուած եւ նահատակուած ընկերներու
անմահ յիշատակին կը ձօնեմ այս գրեռկը:

8506

177

668

ՏՈՔԹ. Ա. ՆԱԳԳԱՇԵԱՆ
(Նիւ Երբ)

A 80184

1925

ՏՊԱԳՐ. «ՀԱՅՐԵՆԻՔ»

Պարբ.

ՃԱՄ ԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Հիմա ծովեզերքն էինք:

Շիրքէթի շոգենաւ մը, կազմ ու պատրաստ, երեցաւ մեզի: Նոր յոյս մը առինք. շոգենաւով ճամբորդութիւն մը պիտի ընէինք:

Եւ մահուան գաղափարը պահ մը հեռու թուեցաւ մենէ:

Սէրայ Պուրնուի ծովեզերքն էինք:

Շոգենաւէն արձակուած մուկը կարծես մեր հոգիներէն դուրս ժայթքող ըմբոստացումին եւ բողբոջին հետ կը մրցէր:

Մենք որ մեր ամբողջ կեանքի ընթացքին խաղաղ, մտային ու գրական աշխատութիւններով պարապած էինք, անզէն ու անօգնական, հիմա չըջապատուած էինք սուինաւոր զինուորներով, եւ ասիկա ինքնին գաւեշտ մըն էր, տոնքիչոթական հերոսութեան հովերով:

Սակայն խնդալու հաճոյքէն ալ զրկուած էինք:

Շոգենաւ մտանք:

«Ամէնք ալ վար» . հրաման տրուեցաւ:

Եւ դացինք լեցուեցանք վարի գամարաները: Սանդուխներն ու դռները, նաեւ ամէն կողմ չըջապատուած էին գօրքով: Այս սուինաւոր խեղճերուն մէջ գործողութեան գաւեշտական կողմը տեսնող ու ըմբռնող մէկ հոգի իսկ չկար:

Շոգենաւը ճամբայ ելաւ:

Կը մտածէի թէ թուրք պատմութիւնը կը կրկնուէր: Ա՛յսպէս, եւ մի՛շտ, երկրին մտքերը, բարի-

ին, զեղեցիկին եւ բարձրին համար աշխատող տարրերը տարուեր, փճացուեր էին թուրքերու կողմէ :

Այս կերպով երկիրն ու պետութիւնը տուժած էին, նահանգներ ու դաւառներ անջատուած էին, խսկ ինքը թուրքը մնացեր էր կոպիտ, տգէտ ու յետադէմ :

Անոնք հաւասար անգթութեամբ, վարուած էին հանդէպ Յոյներուն, Սերպերուն, Ուլահներուն (Ռումէն) եւ Պուլիարներուն, այլ սակայն բոլոր փորձերը, այսչափ կրկնութիւնները պարզ դաս մըն ալ չէին եղած անուղղայ օսմանցիներուն :

Հայտար փաշա հասանք, ուր նոյն անցքով, նոյն զինուորական պատիւներով ընդունուեցանք դէ-դէպի կայարան :

Հոս դասակարգային բաժանում եւ խտրութիւն առաջ բերին : Մեր պաշտօններն ու զբաղումները հարցնելով, մեզ բաժնեցին Ա. Բ. եւ Գ. սալոննորուն մէջ :

Շահրիկեանի «անիմաստն» էր որ կը գործադրուէր :

Բա՛նա, զերութի՛ւն, տարագրութի՛ւն, եւ դեռ ո՛վ գիտէ ինչե՛ր. բայց կայարանին մէջ կարգերու բաժանում տեղի կ'ունենար :

Նարկիլէճեան, զինուորական զեղագործ ըլլալով, պաշտօնական հազուստով բերուած էր : Ոստիկան մը կանչեց զինքը Ա. սրահէն եւ անդին, արտաքնոցի մը մէջ համազգեստին նշանները քակած էր, առանց խորհելու թէ անարգանքը նշանները կրող անձի՞ն էր թէ նշաններուն :

Կէս գիշերուան մօտ էր :

Մասնաւոր կառախումբի մը մէջ տեղաւորուեցանք : Ա. կարգի վակոնի մը մէջ իյնալու բախտին

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

արժանացած էի եւ ընկերներս էին՝ Կոմիտաս, Յովհան եւ Պալազեան վարդապետները, Տոբթ. Թորգոմեան, Տիրան Քէլէքեան, Տոբթ. Թովհեան, Նարկիլէճեան, Սադօ Աղամիրզայեանց, Ճիհան-Կիւլեան, Չերազ եւ քանի մը ուրիշներ :

Երբ առաջին անգամ տեսայ Տիրան Քէլէկեանը, անմիջապէս աւելի խորը կըրցայ թափանցել այն ստորին եւ վատողի դաւաճանութեան զոր դարբընած էր Իքթիհատ կոչուած սրիկաներու եւ սինլըքորներու խումբը :

Ո՞վ Տալ Քեաֆէն (Տիրան Քէլէկեանի թուրքերէն սկզբնատառերը) աւելի ծառայած էր թուրք լրագրութեան եւ օսմանեան քաղաքականութեան, նաեւ թուրք համալսարանին :

Հազարաւոր թուրք ընթերցողներ ամէն օր կը

լափէին անոր գրուածները եւ Տիրան Քէլէկեան ճշմարիտ ու անկեղծ օսմանցի մըն էր: Եւ եթէ ան յանցանք մը ունէր, այն էր որ նոյնչափ պատուաւոր եւ անկեղծ հայ մըն էր:

Եւ իթթիհատականները սիրտ ու երես ունեցեր էին այս մարդն ալ քչելու, իբրեւ հասարակ ոճրագործ(*):

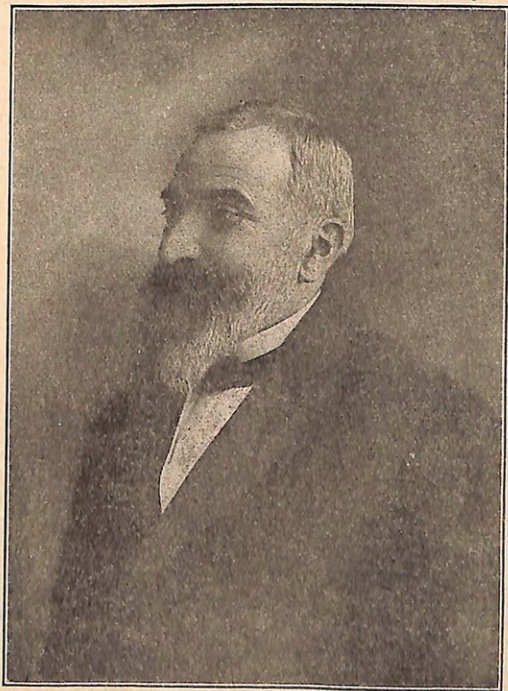
Սաղօն շատ վարժ կ'երեւէր այս տեսակ եղելութիւններու եւ երբ Հայտար փաշա ցամաք ելանք, «Կեցցէ՛ Հայաստան» պոռաց: Իսկ հոս, վակոնին մէջ, երկայն, սեւ եւ լայն մօրուքը տնկած կը նըստէր, եւ երբեմն կ'ըսէր.

«Այս անգամ բաներնիս բուրդ է»:

Կոմիտաս վարդապետ շատ ընկճուեցաւ, նաեւ Տիրան Քէլէկեան, որ չէր կրնար խելք հասցնել այս անիմաստին: Բայց առհասարակ զուարթ ու անհոգ կ'երեւէինք:

(*) Տիրան Քէլէկեան հարիւրաւոր թուրք բարեկամներ ունէր: Ինք Պոլիս գտնուելով, շատերուն օգնած էր որ պաշտօն գտնեն: Նախարարներուն քով մեծ ազդեցութիւն ունէր, ի միջ այլոց նախապէս Կեսարիոյ կառավարիչ եւ ապա Սերաստիայ կուսակալ տիրահռչակ Մուամմէրի պաշտօն ապահոված էր: Երբ Չանդըրիի մէջ իրեն առաջարկուած էր Իզմիրի կողմերն անցնիլ, մերժած էր եւ ուզեր էր Սերաստիա Մուամմէրի քով երթալ եւ մինչեւ հոն ալ հասեր էր:

Վերջերը թուրք խմբազիր մը դրեց անոր պատմութիւնը թէ ինչպէս Մուամմէրի հետ տեսնուելէն լետոյ, սպաննուած էր այդ հրեղէն հրամանովը:

2606
777
292
668

A 11
80/84

ՏԻՐԱՆ ԳԻՆԿԵԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԵՐԵՎԱՆ
1907

Մեր կառախումբը դէպի Իզմիթ կը սուրար :
 Կայարաններէն դուրս ելլելու, առեւտուր ընե-
 լու հրաման չկար : Եթէ մէկը յանդգնէր պատուհա-
 նէն դուրս նայիլ, կոշտ զինուորը կը պոռար .

«Յասա՛գ», որ կը նշանակէ արգիլուած է :

Մենէ եւ ո՛չ մէկը կերակուր ունէր հետը, մի-
 այն վերջին պահուն կտոր մը հաց եւ կարագ հա-
 սած էր ձեռքս եւ հիմա կը բաժնէի զանոնք մասուն-
 քի պէս :

Ամբողջ ցորեկը Նիկոմիդիոյ եւ Պիլէճիքի լեռ-
 ներէն ու կիրճերէն անցնելով, հետեւեալ զիշեր հա-
 սանք Էսկի Շէհիր : Ճամբան համոզեցինք ոստի-
 կանները եւ յաջողեցանք հաց ճարել : Միշտ կը
 մտածէինք թէ մեր ընտանիքները արդեօք նոյն պա-
 հուն ի՛նչ տեսակ կերակուրներ կ'ուտէին եւ կամ
 երբեք կ'ուտէի՞ն :

Մեր ընկերներէն շատերը երկու զիշեր եւ եր-
 կու ցորեկ քուն տեսած չէին, եւ խճողուած բազ-
 մութեան մը մէջ քնանալ անկարելի էր :

Երկու ժամու չափ Էսկի Շէհիրի կայարանը
 մնացինք . դիմացը պանդոկներ, ճաշարաններ,
 սրճարաններ կ'երեւէին իրենց լոյսերով : Այս պան-
 դոկները, ուր քանի՛ անգամներ եկած հանգստա-
 ցած էի, արտօնութիւն չունէի պահ մը այցելելու :

Պատուհանը կեցած դիմացը կը նայէի, երբ
 վաղոնին տակէն ձայն մը ըսաւ հայերէն .

«Տօբթո՛ր, ի՞նչ կ'ուզես որ ընեմ» :

Ա՛հ, ի՛նչ անուշ ձայն էր այն, ամբողջ ցեղիս
 ձայնը . . . :

«Շուտ մը տաք թէյ զրկէ մեզի եւ Պոլիս լուր
 տուր թէ դէպի Էնկիւրի կը տարուինք», եղաւ կըտ-
 րուկ պատասխանս :

Քառորդ ժամ վերջ թէյը եկաւ: Ոստիկաններն ուզեցին արգիլել, բայց յաջողեցանք պատուհանէն ներս առնել դաւաթները: Առաջին անգամ ըլլալով, մեր ձերբակալութենէն ետք, տաք բան մը կը մըտնէր մեր ստամոքսը:

Կէս դիշերէն ետք կառախումբը ճամբայ ելաւ: Ամայի արտերու եւ թուրքերու սրտին նման չոր անապատներու մէջէն կը հեւար ու կը սուրար վայրաչարժը, տանելով մեզ անծանօթ եւ օտարօտի վայրեր:

Արեւը ցաթեցաւ, բայց ի՞նչ տխուր արեւ է՛ այն: Մեռած երկնքի մը ընդմէջէն կը վաղէինք դէպի մեռելութիւն:

Կէս օրն անցաւ. էնկիւրիէն երկու կայարան ասդին, Սինճան Քէօյ հասանք:

«Պատուհանները բացէ՛ք, եւ անուր կարդացուողը ք-ն՝ Վար իջնէ», պոռաց Կեղրոնական Բանտի Տնօրէն Իպրահիմ, որ մեզի ընկերացած էր:

Առաջին անունը որ տրուեցաւ, Սիլվիօ Րիչչի-ինն էր: Եւ վար իջաւ Քրիս Թէնէրճեան, ցուցնելու իր պարթեւ հասակը(*):

Անուններն այսպէս կարդացուեցան մէկիկ մէկիկ, եւ ամէն անգամ որ մէկը կը կանչուէր եւ կը բաժնուէր, ախրութիւն կը զգայինք, որովհետեւ ամէնքս ալ տեսակ մը ընտանեկան սիրով կապուած էինք այլեւս:

Կանչուեցան Ժազ, Ակնունի, Չարգարեան,

(*)Քրիս Թէնէրճեանի անունը կապուած է Սուլթան Համիտի դէմ տեղի ունեցած պօմպայով մահափորձի պարագաներուն:

Մուրատ, այդ աղնիւ ու դժբախտ հոգիները:

Կարգը եկաւ ինծի: Վար իջայ եւ կանգնեցայ վարի շարքերուն մէջ:

Հրաժեշտի վերջին ողջոյն մը, մնաք բարով մը անդամ կը մերժուէր մեզի: Մեքենայի պէս կը հնազանդէինք, առանց հաւատալու թէ եղելութիւն էր կատարուածը, թէ երազ:

Կայարանէն դուրս քսանի չափ կառքեր կը սպասէին, մեծ մասը հասարակ բեռի կառքեր: Ամէն կառքի մէջ մեզ բաժնեցին երեքական չորսական մարդ:

Իմ քովս նստաւ Բարսեղ Շահապազ, նաեւ կաղ ու հիւանդոտ մէկը, որ հաղիւ կրցաւ կառքին մէջ ելնել: Այս մարդը Բերայի նպարավաճառներէն Հայկ Թիրեաքեանն է եղեր, որ երկու ամիս առաջ ոտքը կոտրուած եւ կապուած էր:

Վերջին նայուածքը նետեցինք կառախումբի մեր ընկերներուն, որոնք պատուհանէն մեզ կը դիտէին արցունքոտ աչքերով:

Կառքերը ճամբայ ելան: Ամէն կառքի առջեւ, կառապանին քով, ոստիկան մը նստած էր:

Բարսեղ Շահապազ շատ ընկճուած էր, որովհետեւ աւելի դիտակից էր անցուղարձերուն: Արցունքները կը կաթէին երեսն ի վար: Ան կը խըլուէր, կը կաշկանդուէր իր երիտասարդութեան ամենէն կորովի, իր ամուսնական կեանքի ամենէն սիրուն, եւ իր յոյսերու ամենափայլուն մէկ շրջանին: Եւ ան ինքզինքը չէր կրնար հաշտեցնել տխուր իրողութեան հետ:

Մենք ամէնքս նոյնատեսակ վիճակի մը մէջ կ'ապրէինք, սակայն հարկադրուած էինք զօրաւոր կամքով մը դիմադրել:

Ոստիկանին հարցուցի .

«Ո՞ւր կը տանիք մեզ» :

«Եսաս'խ», պատասխանեց կոշտութեամբ :

Քիչ մը համբերեցի եւ ուրիշ միջոց մը փորձեցի : Մէյմէկ սիկարէթ հրամցուցի թէ՛ կառապանին եւ թէ՛ ոստիկանին : Սիկարէթներս գործեցին այն ազդեցութիւնը զոր կ'ուզէի ձեռք բերել :

Եւ նորէն հարցուցի . «Ո՞ւր կը տանիք մեզ» :

«Այա՛ջ», մուտաց կառապանը :

Այա՛ջ . . . : Այս անունը մեր յուսահատութիւնը աւելցնելու ծառայեց , որովհետեւ ես գտնուեցի էնկիւրիի կողմերը եւ լսած էի որ զուտ տաճիկ ժողովուրդէ բաղկացած գաւառակի մը կեդրոնն էր , Անկորայէն տասներկու ժամ հեռու , վայրենի տեղ մը :

Արդեօք ինչո՞ւ հոն կը տանին մեզ , ի՞նչ պիտի ընէին :

Այս հարցումները կը տանջէին մեզ աւելի , քան անօթութիւնը եւ ճամբու տառապանքները :

Ճամբան աղբիւրի մը մօտ խանի մը հանդիպեցանք , մէյմէկ կտոր հաց եւ մէյմէկ գաւաթ թէյ ճարեցինք : Հոս հասկցանք թէ մեր կարաւանին թիւը 71 հոգի էր , գրեթէ բոլորը կուսակցականներէ եւ յեղափոխականներէ բաղկացած :

Իրիկուան մօտ Այաջ հասանք : Գիւղաքաղաքը երկու բլուրներու մէջտեղ , ձորի մը քով շինուած էր , որուն հարաւակողմը , բլուրի մը վրայ գտնուող զօրանոցի մը առջեւ իջանք :

Հոս մեզի կը սպասէին գայմազամն ու գատաւորը : Բարեւեցինք զանոնք եւ ներս մտանք :

Գայմազամը տարի մը առաջ ճանչցած էի Ազ-

չէհիրի կողմերը. տղէտ ու ցած հողի մէկն էր, սա-
կայն հոս՝ մեր տէրն էր ան եւ մենք՝ անոր գերի-
ները:

Իշխողի եւ իշխուողի միջեւ ի՞նչ մեծ հակա-
պատկեր կար: